ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 4, številka 2, januar 2001 · ISSN 1408-2969

RECENZIJA

Borut Cerkovnik

Recenzija: Raymond Bradley: The Nature of All Being (A Study of Wittgenstein's Modal Atomism)

Citiranje: Borut Cerkovnik, »Recenzija: Raymond Bradley: The Nature of All Being (A Study of Wittgenstein's Modal Atomism)«, *Analiza: časopis za kritično misel* 4, št. 2 (2000): 103–123.

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna (CC BY 4.0), https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sl.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz izvirnih stavnih datotek in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

Raymond Bradley
recenziral Borut Cerkovnik

THE NATURE OF ALL BEING (A STUDY OF WITTGENSTEIN'S MODAL ATOMISM)

Oxford University Press, New York & Oxford 1992

Avtor, ki se tudi poklicno ukvarja z modalno logiko s stališča "semantike možnih svetov"[1], prinaša precej sveže branje idej, ki so vsebovane v Wittgensteinovem *Logično filozofskem traktatu* (*TLF*)[2]. Ta svežina ostaja kljub dejstvu, da je od izida *Narave vse biti* minilo skoraj deset let, ker postavlja nekatera vprašanja, ki lahko vodijo k ponovnemu ovrednotenju logike in metafizike mladega Wittgensteina. Bradley se tematike ne loteva zgolj v klasičnem smislu tega, "Kaj je filozof nameraval povedati?", ampak Wittgensteina umešča v tradicijo filozofskega obravnavanja *modalnih* pojmov, kot so nujnost, kontingentnost, možnost, nemožnost ... V tej tradiciji pa mu namenja celo izborno mesto, ko knjigo zaključuje z mislijo, da "izgleda, da Wittgensteinov metafizični modalni primitivizem ... zadovolji naše intuitivne *desiderata* vsaj tako dobro, če ne bolje, kot katerikoli od njegovih sodobnih konkurentov. In ... ponuja tudi temelje za teorijo jezika in logike, ki jih je mogoče braniti." (str. 226)

Bradley se, kot večkrat poudari tudi sam, pri svojem tolmačenju *Traktata* na veliko naslanja na branje Wittgensteinovih *Dnevnikov* iz časa prve svetovne vojne in na v tretji opombi navedene zapiske iz časa pred prvo svetovno vojno, "preko" katerih je *TLF* nastal. Mnogo misli iz *Traktata* namreč nastopa že v Wittgensteinovih *Dnevnikih*[3], to dejstvo pa izkorišča tudi Bradley, ko tam išče razloge za – miselne poti, ki so pripeljale do – določene teze *Traktata*. Tudi naslov knjige *Narava vse biti* je vzet iz *Dnevnikov*, okvir, v katerem ta besedna zveza nastopa, pa je naslednji:

[1] *Glej*, na primer, njegov predgovor k učbeniku (modalne) logike *Possible Worlds* (*An Introduction to Logic and its Philosophy*), Hackett Publishing Company, Indianapolis 1979, ki ga je napisal skupaj z Normanom Swartzem.

[2] V recenziji se bom na *Logično filozofski traktat* nanašal s *Traktat* oziroma z *TLF* in njegovimi oštevilčenimi tezami, na Wittgensteinove medvojne *Dnevnike* pa – sledeč Bradleyu, čeprav interpreti običajno navajajo datum Wittgensteinovega zapisa – z *NB* (*Notebooks*) ter navedbo strani (in včasih še odstavka) standardne angleške izdaje. V tej izdaji so v četrti opombi navedeni zapisi o logiki in narek Mooru natisnjeni kot dodatek h glavnemu tekstu *Dnevnikov*. Kadar navajam samo stran, potem gre za navedek iz recenzirane knjige.

[3] Zaradi tega bi bilo smiselno razmišljati o tem, da bi v slovenščino prevedli tudi *Dnevnike*, ki bi skupaj s tudi še neprevedenimi *Zapisi o logiki*, *Zapisi, ki jih je G. E. Moore po nareku zapisal na Norveškem* in *Prototraktatom* ter z že prevedenim *Logično filozofskim traktatom* – skupaj z ustreznim znanstvenim aparatom – tvorili kritično izdajo "mladega Wittgensteina".

"*Vsa* moja naloga je v tem, da razložim bistvo stavka.
To pomeni podati bistvo[4] vseh dejstev, katerih slika *je* stavek.
Podati bistvo[5] vse biti.
(In tukaj bit ne pomeni eksistirati – potem bi bila nesmiselna.)"

Ta Wittgensteinov zapis v dnevniku, ki je nastal 22. januarja 1915, Bradley – zadnjo vrstico sicer skrajša, tako se pri njem glasi "In tukaj bit ne pomeni eksistirati ..." – postavi tudi za moto svoje knjige.[6] Mladi Wittgenstein torej razlaga, kaj je stavek, zato da bi razložil, kakšna je *narava* (*bistvo*) *realnosti*. *Traktat* meri predvsem na *ontološke* (metafizične) opredelitve jezika in sveta. *Traktat* je izraz neke semantike, katere rezultat je ontologija. Bistvo stavka, ki je *eo ipso* tudi bistvo biti, pa Wittgenstein po Bradleyevem mnenju izrazi ravno v *modalnih* pojmih.

V Wittgensteinovih *Dnevnikih* Bradley najde celo leibnizovsko besedno zvezo "možni svetovi" in to, da je Wittgenstein govoril o "vseh možnih stvareh". Kar naj bi po njegovem mnenju med drugim kazalo tudi na to, da mladi Wittgenstein ni tako imenovani modalni aktualist. Modalni aktualisti menijo, da v drugih možnih svetovih obstajajo samo dejanski predmeti (našega sveta). Kar se spreminja, so lastnosti, ki jih ti predmeti lahko imajo (v kakšnem drugem možnem svetu). Wittgenstein naj bi nasprotno menil, da – kar se ne sklada s standardnim tolmačenjem *Traktata* – so v vsakem možnem svetu predmeti, ki so "potegnjeni" iz niza *vseh možnih predmetov*. In v kakšnem drugem možnem svetu bi lahko obstajali predmeti, ki jih v našem ni (pa seveda nemara tudi kakšni, ki v našem so).

Razlog za to, da je *Traktat* bil (in je še) v veliki meri razumljen *narobe*, torej *nemodalno*, vidi Bradley v tem, da so Wittgensteinovi sodobniki spregledali modalni značaj določenih vrst stavkov sploh (Russell) ali pa modalni značaj Wittgensteinove logike (Moore). Samo Ramsey je v svoji recenziji *Traktata* leta 1923 na kratko omenil vlogo modalnosti v Wittgensteinovi opredelitvi predmetov, vendar je bil njegov uvid spregledan, predvsem zaradi tega, ker so logični pozitivisti *Dunajskega kroga* brali *Traktat* skozi Russellov uvod vanj.

Po drugi strani pa tudi utemeljitelj modalne logike C. I. Lewis ni razumel Wittgensteinove pozicije. Bradley navaja njegovo pismo iz leta 1923 takratnemu uredniku *Journal of Philosophy*, v katerem je Lewis zapisal: "Ste že pogledali Wittgensteinovo novo knjigo? Zelo me je preplašila Russellova neumnost, da je napisal uvod v takšen nesmisel. Bojim se, da bo to postalo merilo tega, kam vodi simbolna logika; če bo tako, potem bo to njena smrt." (str. xiv) To *zgrešeno srečanje* med Lewisom in Wittgensteinom Bradley označi celo kot "eno največjih ironij v zgodovini idej", ker je postal Wittgensteinov *Traktat*, ki ga je Lewis označil za nesmisel[7], semantična podpora za to, da so njegova raziskovanja

[4] V angleškem prevodu gre tu za "nature", v nemškem izvirniku za "Wesen".
[5] *Glej* opombo 4.
[6] Navedeni odlomek iz *Dnevnikov* je za moto svoje knjige *Osnovna filozofska vprašanja sodobne logike* postavil tudi Andrej Ule.
[7] Lewis tukaj "nesmisla" seveda ni razumel v smislu *Traktata*, torej kot vrsto stavkov, ki hočejo povedati to, kar se le kaže pri – na – uporabi logike.

formalnih sistemov za modalne pojme dobila filozofski ugled. Bradley sledi tej poti preko Carnapovega dela *Pomen in nujnost*, v katerem Carnap navaja, da lahko mnoge njegove ključne ideje – razen v delih Leibniza – najdemo v Wittgensteinovem *Traktatu*. Ko se je v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja predvsem s Kripkejem in Hintikko vzpostavila *semantika možnih svetov* za modalno logiko, sta avtorja kot svoja predhodnika navajala Carnapa in Leibniza, pozabila pa, kakor pravi Bradley, na "vmesnega prednika" (str. xiv). Navedeno zgodovinsko ironijo Bradley ponovno in bolj natančno obravnava tudi v zadnjem poglavju, v katerem – poleg zastavitev drugih avtorjev – obravnava tudi Carnapov nominalizem o možnih svetovih. (str. 188-193)

Linijo, če se lahko tako izrazim, *semantičnega ovrednotenja modalne logike* bi torej, če prav razumem Bradleya, tvorili Leibniz, Wittgenstein, Carnap in Kripke ter Hintikka, sem pa bi spadal – nekam med zadnja dva – tudi Wittgensteinov učenec von Wright. Slednjega Bradley prišteva tudi med redke razlagalce *Traktata* – v njegovo družbo navede še Steniusa in Stegmüllerja –, ki so uvideli modalne elemente v Wittgensteinovem mladostnem delu.

Tej nasprotna linija izhaja iz Russella in ima najvidnejšega zastopnika v Quinovi filozofski poziciji.

Navedeni osnovni filozofski drži, ki se nanašata na status modalnih pojmov, se razlikujeta v tem, da priznavata dve različni predpostavki. Ti drugi – aktualisti – zagovarjajo stališče, da obstaja en, dejanski, svet, govor o možnih svetovih pa je, če že ne nesmiseln, vsaj neresničen. Posibilisti – kamor Bradley uvršča tudi Wittgensteina in težko se ne bi ne strinjali z njim – pa razlagajo, da naše izjave ne merijo samo na dejanski svet, ampak motrijo tudi možne svetove – situacije, ki *bi* lahko *bile* ne glede na to, ali so ali pa jih dejansko ni.

V recenziji se v glavnem nanašam na prvo tretjino Bradleyeve knjige, ki opredeli, kako je o mladem Wittgensteinu *možno* razmišljati kot o modalnem atomistu. Drugi, osrednji del Bradleyeve knjige temelji na dveh težkih razlikovanjih iz *Traktata*: med notranjimi (formalnimi) in zunanjimi (materialnimi) lastnostmi predmetov ter med tem, kar se *v* jeziku *kaže*, in tem, kar *z* jezikom *izražamo*. Natančna obravnava Bradleyeve zastavitve bi zato zahtevala ponovno preverjanje drugih interpretov *Traktata*. Kljub temu bom, predvsem s stališča tega, ali Wittgensteinov modalni atomizem res temelji na tem, da *de re* modalne lastnosti predmetov (in imen v jeziku) določajo *de dicto* modalne lastnosti situacij (in stavkov v jeziku), obravnaval tudi ta del Bradleyeve knjige, ki se, kakor navaja, ukvarja z bistvom sveta in njegovim zrcaljenjem v jeziku. Če prav razumem, potem je trditev, da traktatske *de re* modalnosti določajo *de dicto* modalnosti, osnovna teza Bradleyeve knjige, sam pa – kakor bo videti v nadaljevanju recenzije – precej dvomim v njeno resničnost. Kakor bom še poudaril, tega, da *rezultati de re* modalnih lastnosti predmetov (to so *stanja stvari*, ki jih tvorijo predmeti) tvorijo osnovo za *de dicto* lastnosti situacij (položajev stvari) in njih preslikujočih jezikovnih bitnosti, ne moremo kar enačiti s tem, da *de re* modalnosti *določajo* tiste *de dicto*.

Wittgenstein in drugi metafiziki možnih svetov

Zadnje poglavje, ki nosi naslov *Svetovi v perspektivi*, Bradleyeve *Narave vse biti* primerja Wittgensteinov pogled na modalnost z:

- Armstrongovo kombinacijsko teorijo možnosti,
- Adamsovo resničnostno zgodbo o aktualnosti,
- Lewisovo indeksikalno teorijo aktualnosti,
- Carnapovim nominalizmom o možnih svetovih,
- Rescherjevim konceptualizmom o drugih svetovih,
- Stalnakerjevim zmernim realizmom.

Kar preseneča, je osnovno vprašanje, ki si ga Bradley zastavi. Pričakovali bi, da bo to govorilo o opredelitvi *možnosti možnega sveta*, vendar se "perspektiva svetov" začne z mednaslovom *Kateri svet je aktualen?* Bradley (se) vpraša: "V čem pa je aktualnost aktualnega sveta?" (str. 173) In s tega stališča obravnava tudi Wittgensteinovo pozicijo, čeprav – kar bi moral – pred tem eksplicitno ne opredeli traktatskega stališča o tej temi. Je pa seveda res, da ima vsak možni svet nekaj opraviti z aktualnim. Osnovna razlika v pojmovanju o aktualnosti aktualnega sveta in možnosti možnega sveta se vzpostavi v priznavanju tega, *koliko* svetov je aktualnih. Natančno ovrednotenje Bradleyevega razumevanje Wittgensteinove pozicije v tem okviru bi seveda zahtevalo tudi dobro poznavanje del navedenih avtorjev in bi pravzaprav moralo voditi v poznavanje celotnega področja metafizike modalnih svetov. Zato si smem privoščiti samo kratko eksegezo Bradleyevega stališča o navedenih avtorjih in Wittgensteinu.

Bradley Armstronga in Adamsa opredeli kot modalna aktualista. Vendar obstaja med njima neka bistvena razlika. Armstrong v svoji knjigi *Kombinacijka teorija možnosti* zanika obstoj *kakršnegakoli* možnega sveta, konstrukcija možnih svetov je zanj le nekakšna vaja, v kateri kombiniramo ali rekombiniramo elemente našega sveta, med katere šteje predmete, lastnosti in relacije. Adams prav tako priznava obstoj samo enega aktualnega sveta, vendar pa njegov svet vsebuje določene abstraktne bitnosti – propozicije. Govor o možnih svetovih je zanj tako govor o množicah teh aktualnih, vendar abstraktnih bitnostih. Na tem mestu Adams uvede tako imenovano svetovno zgodbo: svetovna zgodba neka maksimalno konsistentna množica *propozicij*. "Aktualni svet je edinstven svet, ki je takšen, da so vse članice njegove svetovne zgodbe dejansko resnične. Drugi možni svetovi so takšni, da je vsaj nekaj propozicij, ki so članice njegove svetovne zgodbe, neresničnih. Toda propozicije 'v' teh možnih svetovih niso resnične oziroma neresnične na isti način kot so resnične oziroma neresnične 'v' aktualnem svetu. Reči, da je propozicija resnična 'v' nekem zgolj možnem svetu, ki ni aktualen, pomeni reči, da je članica konsistentne množice propozicij, ki so članice njegove svetovne zgodbe." (str. 175)

Po Bradleyu se ima Adams – za razliko od Armstronga – za mehkega aktualista. Podobno stališče kot Adams zastopa tudi Rescher, ki je glede možnih svetov

konceptualist. Rescher si postavi problem, ali naj začnemo s tem, čemur pravi "kokoš" sistema (nemodalne) logike, ki nam je na voljo, ali pa z "jajcem" modalnih intuicij o možnosti v splošnem in o možnih svetovih v posebnem; in zagovarja stališče, da so nemodalne logike tako nujni kot zadostni pogoj za konstrukcijo možnih svetov. Bradley zavrne Rescherjevo stališče, ker "je jasno, da formalna logika ne more – kakor lahko to naredijo teorije o možnih svetovih – upravičiti fenomenov, ki jih je treba razložiti, kjer ti fenomeni vključujejo celotni obseg nujnosti, tako *de re* kot *de dicto*". (str. 196) To seveda ne pomeni, da logika nima pomembne vloge pri razlagi modalnosti, vendar sama na sebi za to razlago ne zadostuje.

Armstronga bi lahko – v nasprotju z navedenima mehkima – imeli za trdega aktualista, ker priznava obstoj samo enega (aktualnega) sveta, govor o drugih možnih svetovih pa je zanj le fikcija, ki jo, kadar govorimo o možnih svetovih, uporabljamo iz hevrističnih razlogov. Armstrong je glede tega neke vrste naturalist, saj priznava samo konkretno obstoječe bitnosti, kar pa abstraktne propozicije niso. Ne morem si kaj, da ne bi na tem mestu navedel Bradleyev zelo eleganten protiprimer Armstrongovemu argumentu za obstoj enega in edinega aktualnega sveta. Armstrong navaja sledeči argument:

(1) Vsi razen enega sveta so zgolj možni. (hipoteza)
(2) To je svet.

Torej (zelo verjetno):

(3) Ta svet je zgolj možen.

Ker je sklep očitno v nasprotju z zdravim razumom v Moorovem smislu, ki nam pravi, da je naš svet aktualen in ne zgolj možen, bi morali zavrniti tezo ena, posledica tega pa bi bila zavrnitev kakršnegakoli realizma o možnih svetovih. Bradley sestavi argument iste oblike, pri katerem pa prve premise prav gotovo ne bi zavrnili:

(1) Vse razen ene loterijske srečke ne prinašajo dobitka.
(2) To je loterijska srečka.

Torej (zelo verjetno):

(3) Ta srečka ne prinaša dobitka.

Če bi imeli v roki dobitno srečko, na podlagi neresničnosti teze (3) in resničnosti teze (2) nimamo nobenih razlogov za zavrnitev teze (1). Zato – ko to razmišljanje prenese nazaj na izvorni Armstrongov argument – Bradley pravi, da "lahko ohranimo tako naše intuicije o aktualnosti našega sveta kot naše intuicije o možnosti neskončno mnogih neaktualnih svetov, ne da bi bilo to nesprejemljivo (kaj šele protislovno)". (str. 173)

V nasprotju z Armstrongom lahko – sedaj prehajamo k realistom o možnih svetovih – Lewisovo indeksikalno teorijo o aktualnosti razumemo kot tisto, v kateri je *vsak svet refleksivno aktualen* glede na samega sebe. Na tem mestu se ne bom spuščal v podrobno razpravo o Lewisovem razumevanju možnih svetov.

Namesto tega bom predstavil Bradleyeve teze, ki jih po njegovem mnenju lahko zagovarjajo modalni realisti:

(i) Modalne izjave – o nujnosti, možnosti (aktualizirani ali neaktualizirani) in o podobnem – so bodisi resnične bodisi neresnične.

(ii) Njihova resničnost oziroma neresničnost je funkcija lastnosti neodvisno obstoječih predmetov, namreč možnih svetov in njihovih sestavin (ne pa funkcija konvencij človeškega jezika ali človeškega mišljenja).

(iii) To, da imajo modalne izjave te resničnostne vrednosti, je neodvisno od naše sposobnosti (ali nesposobnosti), da bi določili, katero resničnostno vrednost imajo.

(iv) Drugi možni svetovi lahko imajo med svojimi sestavinami konkretne bitnosti.

(v) Drugi možni svetovi sami so konkretne bitnosti.

(vi) Sestavine drugih možnih svetov, ki niso identični z nobenimi sestavinami aktualnega sveta, lahko zadovoljivo obravnavamo kot njihove "dvojnike".

(vii) Prebivalci (če so) drugih možnih svetov imajo prav toliko pravice kot mi, da sebi in svoji okolici pripisujejo aktualnost. (str. 198)

Trda aktualista Russell in Quine bi zavrnila že prvo tezo. Drugo tezo bi zavrnili nominalist Carnap ter konceptualist Rescher in Adams s svojo svetovno zgodbo, če vzamemo v obzir, da njegove propozicije niso konkretne bitnosti. Na drugem koncu stoji trdi realist Lewis s svojim indeksikalnim razumevanjem aktualnosti, ki bi sprejel vseh sedem tez, v kolikor ne bi celo rekli, da so izpeljane iz njegove teorije. Prve tri teze bi – kakor pokaže Bradley (str. 197-213) – sprejel tudi Stalnaker, Wittgensteina pa postavi med ekstemni in zmerni realizem:

> "Wittgenstein je torej modalni realist, katerega pozicija pade nekje vmes med tako imanovani zmerni Stalnakerjev realizem in tako imenovani ekstremni realizem Davida Lewisa. Odobrava teze od (i) do (v), medtem ko gre Stalnaker samo do teze (iii). Ne bi pa se strinjal s tezama (vi) in (vii), ki dajeta pečat Lewisevemu ekstremnemu stališču." (str. 213)

Zdi se mi, da lahko pri opredelitvi traktatske *možnosti možnega sveta* ključno vlogo odigra pojem relacije alternativnosti možnih svetov, kjer bi po mojem mnenju Wittgenstein zagovarjal stališče, da so nekemu svetu alternativni tisti svetovi, v katerih imajo predmeti iste notranje lastnosti, ki se zrcalijo v njihovi formi. Tako bi lahko bili "brez težav" alternativni tudi tisti svetovi, ki nimajo skupne vsebine (vsaj v smislu *Traktata*, kjer je, tako mislim, vsebina substance sestavljena iz struktur stanj stvari, ki so nekaj potencialnega), ampak samo formo (kot možnost strukture teh stanj stvari). Po drugi strani pa se mi zdi, da je Wittgensteinov odgovor na vprašanje, *kateri svet je aktualen*, skrit v njegovem govoru o mejah mojega sveta in solipsizmu, ki sovpada z realizmom (LFT 5.6-5.62), česar pa Bradley sploh ne obravnava. Pogledati bi morali, ali ta stališča *Traktata* mladega Wittgensteina na nek način ne postavljajo mnogo bliže – tu moramo seveda izključiti stališče o čezsvetni identiteti – Davidu Lewisu, kakor

se na prvi pogled zdi.

Wittgensteinov modalni atomizem

Odgovori na to, *kako bi stvari*, ki so ali niso, *lahko bile*, so torej različni. Bradley najpomembnejše rezultate svoje raziskave Wittgensteinovega stališča o tem strne v naslednje:

> "Ena razsežnost se nanaša na vlogo modalnih pojmov v njegovi *metafiziki*. Splošno sprejeto je, da je njegova metafizika *atomistična*, to je, da misli, da je lahko vse, kar obstaja ali pa bi lahko morebiti obstajalo, sestavljeno iz enostavnih predmetov, ki imajo enostavne lastnosti in so v enostavnih medsebojnih relacijah. Njegov atomizem pa je tudi modalen na sledeči način:
>
> (1) Vsak enostaven predmet ima nekaj, kar Wittgenstein imenuje 'forma' (2.0141) oziroma 'logična forma', ki je svojemu lastniku 'notranja' v smislu, da 'si ni mogoče misliti [je logično nemogoče], da je njen predmet ne bi imel' (4.123). Te formalne lastnosti njegovih enostavnih predmetov so (kakor dandanašnji rečemo) '*de re* nujnosti', ki so za njihovega lastnika 'bistvene'.
>
> (2) Glede na to, ali imajo predmeti isto ali različne logične forme (2.0233), pripadajo isti ali različnim 'logičnim vrstam' (*NB* 70(9-10)).
>
> (3) Notranje lastnosti in ustrezne logične vrste enostavnih predmetov jim v logičnem smislu omogočajo [*make it logically possible for them*], da – s tem ko so na določen način povezani – proizvedejo tiste komplekse, ki jih imenuje '*možna* stanja stvari' (2.0124), prav tako pa jim v logičnem smislu onemogočajo [*make it logically impossible for them*], da s povezovanjem proizvedejo 'nemogoče' položaje stvari (5.525).
>
> (4) Vsaka možna kombinacija možnih stanj stvari, dejanska ali ne, obsega 'zamišljen' (2.022) ali 'možni' (*NB* 83(2)) svet.
>
> (5) Med stanji stvari, ki so možna, eksistirajo samo nekatera, celotnost teh stanj stvari pa obsega 'realni' (dejanski) svet (2.04).
>
> Druga modalna razsežnost Wittgensteinovega atomizma se nanaša na njegovo razlago jezika. Tudi jezik je atomističen, v kolikor Wittgenstein meni, da so lahko vse pomenljive jezikovne strukture sestavljene iz enostavnih elementov, ki jih imenuje 'imena'. Jezik pa je tudi modalen, v kolikor Wittgenstein meni, da so lahko imena pomenljivo povezana samo do te mere, kako njihova sintaktična obnašanja zrcalijo notranjo naravo predmetov, ki jih zastopajo. Tako – kar v grobem ustreza (1) do (5) – imamo:
>
> (1)* Enostavni sestavni deli propozicij, imena, ne samo, da zastopajo enostavne predmete (3.203), ampak tudi 'zastopajo najrazličnejše forme [teh predmetov]' (*NB* 23(1) in 59(10)).

(2)* Vsako ime na ta način 'signalizira' logično vrsto, ki ji pripadajo določeni predmeti (*NB* 70(9)).

(3)* Forme in ustrezne logične vrste imen jim omogočajo [*make it possible to them*], da s tem, ko so – zato da bi proizvedli propozicije s pomenom oziroma 'propozicije s smislom' (5.525) – povezani na določen način, preslikujejo možna stanja stvari, hkrati pa jim onemogočajo [*make it impossible to them*], da so povezani na kakšen drugačen način, kolikor 'mora biti' razporeditev imen 'seveda prav tako možna kot reči, ki jih imena zastopajo' (*NB* 26(11)).

(4)* Vsaka samokonsistentna celota propozicij s pomenom, resnična ali neresnična, opisuje enega od možnih svetov, ki 'bi jih lahko ustvaril Bog' (3.031 in 5.123).

(5)* Med propozicijami s pomenom, ki preslikujejo možna stanja stvari, so samo nekatere dejansko resnične, s celoto le-teh pa je dejanski svet 'popolnoma opisan' (4.26).

Tretja razsežnost Wittgensteinovega atomizma se nanaša na njegovo razlago *logičnega* področja. Ko pravi: 'Nekaj logičnega ne more biti samomožno. Logika obravnava vsako možnost in vse možnosti so njena dejstva,' (2.0121(3)) dejansko misli *vse* možnosti (in – kar se tega tiče – vse, kar je nemogoče, vse nujnosti in tako dalje), ne samo *de dicto* možnosti (tiste, v katerih je, na primer, nujnost pripisana celotnemu 'dictum'-u oziroma propoziciji), ampak prav tako tudi *de re* možnosti (tiste, ki, na primer, trdijo, da imajo predmeti nekatere svoje lastnosti nujno, notranje oziroma bistveno). Kontekst seveda pojasni, da so možnosti, o katerih na tem mestu govori Wittgenstein, *prvenstveno* možnosti *de re*, ki se nanašajo na možnosti oziroma nemožnosti kombinacij enostavnih predmetov – na tiste kombinacije, ki so možne ali nemogoče (kot se lahko zgodi) zaradi *de re* nujnih formalnih lastnosti predmetov. Jasno je, da to, kar imenuje 'propozicije logike', vsebuje resničnostnofunkcionalne tavtologije, tiste propozicije, ki so 'za vse resničnostne možnosti elementarnih stavkov resničn[e]' (4.46), to je, ki so resnične 'za *vsak* možen položaj stvari' (4.462). Kot pojasnjuje 2.0121, pa te možnosti vključujejo tudi nujne resnice o *de re* možnostih kombinacij predmetov. In v nobenem primeru resnice logike niso takšne, da bi bile razložene samo v terminih naših samovoljnih določb za uporabo besed na določen način. Wittgenstein se ne bi podpisal pod konvencionalistično ali lingvistično teorijo nujne resnice. Za njega so resnice logike prej odraz ontologije. V *Dnevnikih* zapiše: 'Tako jezik, ki *lahko* izrazi vse, *zrcali* določene lastnosti sveta s pomočjo teh lastnosti, ki jim mora imeti; in logične tako imenovane propozicije te lastnosti kažejo *na sistematičen način*.' (*NB* 107(6) In v *Traktatu* nam pove: 'To, da so stavki logike tavtologije, kaže formalne – logične – lastnosti jezika, sveta.' (6.12) Seveda pa so formalne – logične – lastnosti sveta, kakor smo ravnokar videli, funkcije formalnih – logičnih – lastnosti predmetov (njihovih *de re*

> nujnih lastnosti). Zato so propozicije logike, kakor pravila logične sintakse za konstrukcijo kateregakoli smiselnega jezika, utemeljene v *de re* modalnih lastnostih enostavnih predmetov." (str. xiv-xvi)

Mislim, da bi bilo prav, da navedem nekaj nestrinjanj z Bradleyevim tolmačenjem modalnih elementov logike mladega Wittgensteina, tako da bo jasno, v čem nemara je pomanjkljivost njegove, sicer v glavnem korektne, analize, hkrati pa nam bo to pomagalo razumeti nadaljevanje Bradleyeve knjige. Najbolj sporna se mi zdi njegova tako rekoč sklepna trditev, ki se sklicuje na tezo 6.12 *Traktata*[8], da so "formalne – logične – lastnosti sveta ... funkcije formalnih – logičnih – lastnosti predmetov (njihovih *de re* nujnih lastnosti). Zato so propozicije logike ... utemeljene v *de re* modalnih lastnostih enostavnih predmetov." Seveda se moramo strinjati, da predmeti *Traktata* imajo (in imena, ki jih zastopajo v jeziku, kažejo le-te) *de re* lastnosti, vendar pa ne moremo hkrati trditi, da so *de dicto* lastnosti položajev stvari (in stavki, ki jih preslikujejo v jezik, kažejo le-te) kakorkoli utemeljene v *de re* lastnostih predmetov oziroma celo funkcije *de re* lastnosti predmetov. Še več: Bradley očita Anscombovi, da je prezrla "modalne dimenzije tako Wittgensteinove metafizike kot logike, dimenzije, ki se lahko, v skladu z Wittgensteinom, kažejo (ne pa izrečejo) s pomočjo jezika in logike," ker ni upoštevala tega, da "imajo Wittgensteinovi predmeti *de re* modalne lastnosti, ki določajo niz njihovih kombinacij v stanjih stvari in s tem določajo *de dicto* modalne lastnosti, ki jih imajo propozicije glede na to, ali so združljive z vsemi, nobenimi ali samo z nekaterimi možnimi stanji stvari." (str. 4)

Predmeti – gradniki stanj stvari – res niso brez lastnosti. Standardno tolmačenje jim pripisuje notranje (bistvene) lastnosti. Bradley pa pravi, da imajo predmeti tudi zunanje (materialne) lastnosti. Meni, da se izkaže celo, "da je to natančno zaradi njihovih bistvenih lastnosti, zaradi katerih se lahko ti enostavni atomi povezujejo med seboj, tako da 'proizvedejo' vse ostale postavke v njegovi ontologiji: materialne lastnosti, možna stanja stvari, možne situacije, dejstva in celo možne svetove." (str. xviii) Bradley torej trdi, da *de re* modalne lastnosti predmetov *Traktata* določajo (so argument funkcije, utemeljujejo) *de dicto* modalne lastnosti položajev stvari (situacij).[9]

Če so edine *de dicto* modalne lastnosti *Traktata* izražene s tem, da je stavek tavtologija oziroma kontradikcija ali pa smiselni stavek, potem je težko razumeti, kako so te lahko funkcije *de re* modalnih lastnosti imen?[10] To bi navsezadnje pomenilo, da zanemarjamo razliko, ki je po mojem mnenju bistvena za

[8] "To, da so stavki logike tavtologije, *kaže* formalne – logične – lastnosti jezika, sveta. To, da njeni *tako* povezani deli dajo tavtologijo, opredeljuje logiko njenih sestavnih delov. Da bi stavki, ki so na določen način povezani, dali tavtologijo, morajo imeti določene lastnosti struktur. Da *tako* povezani dajo tavtologijo, kaže torej, da posedujejo te lastnosti struktur."

[9] In izomorfno temu: *de re* modalne lastnosti imen v stavku določajo (ipd.) *de dicto* modalne lastnosti stavkov.

[10] "Biti tavtologija, smiselni stavek ali kontradikcija je način, kakor nam pove Wittgenstein, za izražanje nujnosti, možnosti ali nemožnosti situacije (5.525). Toda možnost ali nemožnost situacije, ki smo jo pravkar omenili, je funkcija *de re* nujnosti (bistvene, esencialne) narave enostavnih predmetov, ki sestavljajo substanco tega in ostalih svetov. Kot smo pravkar rekli, trdi – v odlomku, iz katerega je jasno, da govori o *de re* možnostih, ne samo o možnostih *de dicto* –, da 'se logika ukvarja z vsemi možnostmi in vse možnosti so njena dejstva' (2.0121(3))." (str. xix)

razumevanje logike *Traktata*: med *nesmiselnimi "stavki"* (ki jih, če prav razumem Predgovor k *Traktatu*, sploh ne moremo izraziti[11], saj bi sicer "morali biti sposobni misliti, česar se ne da misliti") in *stavki brez smisla* (*tj*. tavtologijami in kontradikcijami). Kajti nujne, notranje lastnosti predmetov (njihove *de re* lastnosti), tiste torej, za katere si ne moremo misliti, da jih njihov predmet ne bi imel, segajo tako rekoč samo *do meje stanja stvari*, utemeljujejo možnost strukture stanja stvari, določajo način, kako so lahko predmeti povezani v stanje stvari (*glej Traktat*, 2-2.063). In edina modalna lastnost, ki jo lahko ima stanje stvari oziroma elementarni stavek – stanja stvari oziroma elementarni stavki so logično neodvisni –, je njihova *kontingentnost*. Mislim, da je največ, kar lahko rečemo o odnosu med *de re* in *de dicto* modalnostmi v *Traktatu*, to, da so *de dicto* modalne lastnosti položajev stvari funkcije rezultata *de re* modalnih lastnosti predmetov. *Rezultati* teh *de re* modalnih lastnosti predmetov pa so seveda *kontingentna stanja stvari*.

Čeprav se z njegovo trditvijo, da *de dicto* modalne lastnosti stavkov oziroma situacij temeljijo na *de re* modalnih lastnostih imen oziroma predmetov, ki jih leta zastopajo, ne morem strinjati, pa je osnovno stališče – o modalnem posibilizmu[12] mladega Wittgensteina – iz knjige jasno razvidno. Tudi to, kar hoče "doseči" v posameznem poglavju, je jasno. (Vsako poglavje je razdeljeno na deset do dvajset kratkih odsekov, ki imajo specifično in dobro opredeljeno vsebino. Znotraj vsakega odseka argumentacija teče gladko, je dobro strukturirana in ji lahko brez težav sledimo, celo tisti, ki nismo strokovnjaki v modalni logiki.) Vendar se zdi, da pri branju zaradi dreves pogosto ne vidimo gozda. Najbrž je do tega prišlo tudi zaradi tega, ker Bradleyeva knjiga ni zgolj argumentacija za določeno tezo (da je Wittgenstein modalni posibilist), ampak hkrati tudi eksegeza *Traktata* in *Dnevnikov*. Tako v smislu argumentacije njeni deli velikokrat zvenijo drobnjakarsko. V zadnjem poglavju, v katerem postavi Wittgensteina nasproti sodobnim modalnim teoretikom, tako poskuša Bradley pokazati, da bi se od njega navedeni lahko še veliko naučili. Vendar se prej zdi, da Bradley pokaže samo, v čem je njegova poziciji slednjim podobna in v čem se od njih razlikuje.

Russell in Wittgenstein o možnostih *de re* in *de dicto*

Da pa bi vse navedeno dosegel, mora najprej pokazati, da Wittgenstein *je* modalni logik. Izhodišče za to je nekakšno ponovno branje logike *Traktata*, ki se v mnogočem razlikuje od klasičnih tolmačenj. In če sledimo Bradleyu, lahko rečemo, da razlika med nemodalno in modalno pozicijo, ki je prisotna tudi v sodobnih metafizičnih razpravljanjih, temelji v neki bistveni razliki v razumevanju nujnosti, možnosti in nemožnosti, ki je prisotna že pri Russellu in mladem Wittgensteinu. Temu je posvečeno prvo poglavje *Narave vse biti*.

Čeprav sta tako Russell kot Wittgenstein atomista, pa se – kar Bradley dobro

[11] "Meja je lahko potegnjena samo v jeziku in kar je onstran te meje, bo enostavno nesmisel."

[12] Tega moramo razlikovati od že omenjenega modalnega aktualizma, ki modalnost razume kot nekaj, kar se da zvesti na nekaj dejanskega.

pokaže – njuna atomizma bistveno razlikujeta. Za Russella[13] je merilo možnosti, nemožnosti in nujnosti aktualni svet. Njegovo izhodišče je tako imenovana propozicijska funkcija. Takšni funkciji lahko pripišemo nujnost, če je vedno resnična, možnost, če je včasih resnična, in to, da je nemogoča, če ni nikoli resnična. Na ta način Russell zvede (reducira) modalne pojme na nemodalne. Tako, na primer, pravi, da lahko pripišemo nujnost propozicijski funkciji "Če je *x* človek, je *x* umrljiv", ker je to vedno res; da lahko pripišemo možnost propozicijski funkciji "*x* je človek", ker je to včasih resnično; in da lahko pripišemo nemožnost propozicijski funkciji "*x* je enorog", ker to ni nikoli res. Njegova shema za modalne pojme je torej naslednja:

Fx je nujno, čče $(\forall x)$ *Fx*,

Fx je možno, čče $(\exists x)$ *Fx*,

Fx je nemogoče, čče č$(\exists x)$ *Fx*.

Bradley poudari, da obstaja neka odločilna razlika med nujnostjo, ki jo Russell pripiše, na primer, propozicijski funkciji "Če je *x* človek, je *x* umrljiv" (ker je resnična v vseh primerih v aktualnem svetu) in nujnostjo, ki bi jo večina nas pripisala "Če je *x* kvadrat, potem je *x* pravokotnik" (ker je resnična v vseh primerih tudi v vsakem drugem svetu, ki si ga lahko zamislimo). Kajti "... biti nemogoče je zadostni pogoj za to, da to ni nikoli resnično. Toda ali je tudi nujni pogoj? Russell bi rekel, da če '*x* je človek in *x* teče miljo pod tremi minutami' ni nikoli resnično, potem je to nemogoče. Vendar pa je to gotovo napaka, vsaj za smisel izraza 'nemogoče', ki ga obravnavamo, namreč logično nemožnost. Čeprav bi bilo to, da nekdo teče miljo v manj kot treh minutah, fizično nemogoče, gotovo ne bi hoteli reči, da je logično nemogoče." (str. 16)

Wittgenstein v *Traktatu* izrecno zavrne Russellovo razumevanje modalnih pojmov in jih loči od kvantifikacije. Bradley se nanaša samo na tezo 4.464 in tezo 5.525 *Traktata*, ki trdi, da je nepravilno "izraziti stavek '$(\exists x)$.fx' – kot to počne Russell – v besedah z 'fx je možen'", ker "gotovosti, možnosti ali nemožnosti nekega položaja stvari ni mogoče izraziti s stavkom, temveč tako, da je neki izraz neka tavtologija, neki smiselni stavek ali neka kontradikcija". Predvsem s stališča zavrnitve ekvivalentnosti univerzalnosti in nujnosti pa se mi zdijo, vsaj enako kot navedeni, pomembne tezi 6.1231 in 6.1232:

> "Znamenje logičnega znaka *ni* splošna veljavnost. Splošno pomeni zgolj: po naključju veljati za vse reči. Stavek, ki ni posplošen, je lahko vendar prav tako tavtološki kot neki posplošeni. Logično splošnoveljavnost bi lahko – v nasprotju s tisto naključno kot npr. v stavku 'Vsi ljudje so umrljivi' – imenovali bistvena,. Stavki kot Russellov 'Aksiom of Reducibility' niso logični stavki in to razloži naš občutek: da če bi bili resnični, potem bi vendar lahko bili resnični samo po nekem srečnem

[13] Pri tem Russella vodi predvsem zahteva, da nikoli ne smemo pripisovati lastnosti nečemu, kar (dejansko) ne obstaja. To ga navsezadnje privede do tega, da kot lastna imena priznava samo indeksikale "tukaj", "zdaj" ... Tako se namreč v radikalnem smislu izognemo temu, da bi imenovali nekaj, kar (morda) ne obstaja. Russellu sledi Quine, ko v članku "O tem, kar obstaja" z logično "finto" – s tem da vsako ime spremeni v predikat – doseže isto.

naključju."

Tako je za Wittgensteina tudi kakorkoli kvantificirani stavek kontingenten, če so stavki, ki so "posplošeni" v njem, kontingentni. Svojo d*e dicto* nujno resničnost, možno resničnost in nemožno resničnost – v nasprotju z Russellom Wittgenstein navedenega ne pripisuje propozicijski funkciji – stavčni znak namreč *kaže* s tem, da je tavtologija, smiselni stavek ali kontradikcija (*glej TLP* 4.464).[14] Na navedenem mestu Wittgenstein namesto o nujni govori o gotovi resničnosti tavtologije, vendar je iz *Traktata* jasno razvidno (*glej*, na primer, *TLP* 6.375 in 6.3751), da tu "gotova resničnost tavtologije" pomeni isto kot "nujna resničnost tavtologije".

Tavtologije so v skladu s pojmovanjem *Traktata* nujno resnični "stavki" brez smisla, za stavke s smislom – to so stavki, ki prikazujejo možni obstoj in neobstoj stanj stvari (= možni položaj stvari, možno situacijo) – je možno, da so resnični (in možno, da so neresnični), kontradikcije pa so "stavki" brez smisla, za katere ni možno, da bi bili resnični. Bradley pokaže, da se Wittgensteinovo razumevanje *de d*icto modalnih pojmov ujema s tem, kako te pojme razume semantika možnih svetov:

> "V bistvu je resničnost tavtologije 'gotova' ali nujna v toliko, kolikor je resnična v vseh možnih svetovih, resničnost pristne propozicije je 'možna' (bolje 'kontingentna')[15] v toliko, kolikor je resnična v nekaterih možnih svetovih, ne pa v vseh, resničnost kontradikcije pa je 'nemožna' v toliko, kolikor je 'neresnična za vse resničnostne možnosti', to je neresnična v vseh možnih svetovih." (str. 19)

Bradley se pri tem sklicuje na Wittgensteinovo pojmovanje resničnostih možnosti elementarnih stavkov, s pomočjo katerih je v *Traktatu* opredeljen smisel stavka: resničnostne možnosti elementarnih stavkov predstavljajo resničnostne pogoje stavka, ki jih običajno prikažemo v tabelah.[16] Enostavno povedano: opisu možnega sveta ustreza ena kombinacija resničnostih možnosti elementarnih stavkov – možni svet je prikazan z vrstico tabele. Kontingentni (smiselni) stavki so resnični pri nekaterih kombinacijah resničnostih vrednosti elementarnih stavkov, tavtologija pri vseh, kontradikcija pa pri nobeni.

V nasprotju z Russellom Wittgenstein torej opredeljuje modalne lastnosti stavkov

[14] Smiselni stavek je stavčni znak v svojem projekcijskem odnosu do sveta (glej *TLP* 3.12). Tavtologija in kontradikcija sta "stavčna" znaka, ki nista v projekcijskem odnosu do sveta: "Tavtologija in kontradikcija nista sliki stvarnosti. Ne prikazujeta nobenega možnega položaja stvari. Zakaj prva dopušča vsak možen položaj stvari, druga nobenega. V tavtologiji so ukinjeni pogoji ujemanja s svetom – prikazujoči odnosi –, tako da ni v nobenem prikazujočem odnosu s stvarnostjo." (*TLP* 4.462)

[15] Bradley na tem mestu res opozori na to, da Wittgenstein z navedeno "možnostjo" najbrž misli kontingentnost propozicij, vendar tega – kar bi bilo zelo koristno – podrobneje ne obravnava. Le v opombi 9 (str. 26) zapiše, da Wittgenstein podobno kot Aristotel pogosto uporablja izraz "možno", ko bi lahko (ali pa moral) uporabiti izraz "kontingentno". Kar sodobna logika izrazi s tem, ko pravi, da "kontingentno, da *p*" pomeni isto kot "možno, da *p* in možno, da ne-*p*", Wittgenstein prikaže v tabelah, kjer sta vsakemu (elementarnemu) stavku pripisani *možni* resničnostni vrednosti R oziroma N.

[16] "Smisel stavka je neko ujemanje in neujemanje z možnostmi obstoja in neobstoja stanj stvari. Resničnostne možnosti elementarnih stavkov pomenijo možnosti obstoja in neobstoja stanj stvari. Stavek je izraz ujemanja in neujemanja z resničnostnimi možnostmi elementarnih stavkov. (*TLP* 4.2-4.4)

ne samo glede na aktualni svet, ampak, kakor temu pravi Bradley, "glede na to, kako so njihove resničnostne vrednosti določene znotraj tega, kar imenujem 'neomejeno [*unrestricted*] področje' vseh možnih stanj stvari in vseh možnih celotnosti, ki jih tvorijo stanja stvari: to je v vseh možnih svetovih". (str. 20) Pojem sveta je v *Traktatu* namreč opredeljen kot neka celota dejstev, to je kot neka celota kombinacij obstoja (in neobstoja) stanj stvari (glej *TLP* 1.1, 1.2, 2.04, 2.05, 2.06, 2.063), vsak tak svet pa je (logično) možen.

Kakor glede *de dicto* modalnih lastnosti stavkov se Wittgenstein z Russellovim stališčem ne strinja tudi glede *de re* modalnih lastnosti stvari. Russell je zavračal trditve britanskih idealistov, da imajo predmeti samo notranje lastnosti (vključno z relacijami), ki tvorijo "naravo" določene stvari, in dokazoval, da so vse lastnosti zunanje (naključne, akcidentalne). Bradley vpelje Wittgensteinovo razumevanje "narave" predmetov z natančno obnovo Moorovega članka iz leta 1919 "Zunanje in notranje relacije", v katerem ta pokaže, da imajo predmeti tako bistvene (notranje) kot akcidentalne (zunanje) lastnosti in stojijo v takšnih relacijah z drugimi predmeti. Wittgensteinovo stališče je v zvezi s to filozofsko problematiko zelo blizu Mooru, s to razliko, da notranje lastnosti razume hkrati kot formalne, ne pa materialne. Bradley pravi, da "neka lastnost P je notranja nekemu predmetu X, samo če X poseduje P 'v vseh okoliščinah, ki si jih je moč zamisliti', to je, v vseh možnih svetovih". (str. 22) Tu parafrazira Wittgensteina, ki pravi, da je lastnost predmetu notranja, če si ni mogoče misliti, da je njen predmet ne bi imel. (*TLP* 4.123).

Natančnejši pregled Wittgensteinovega razumevanja notranjih in zunanjih lastnosti Bradley prihrani za tretje poglavje svoje knjige, v tem uvodnem pa še enkrat poudari bistvene razlike med Russellovim in Wittgensteinovim logičnim atomizmom:

(1) Po Russellu je področje logike omejeno na *aktualnosti*, Wittgensteina pozicija pa opazuje področje logike kot *neomejeno področje možnosti*.

(2) "*De re* možnosti povezovanja enostavnih predmetov v bistvu *določajo*, katera stanja stvari so možna in hkrati določajo tudi, katere elementarne propozicije izražajo *de dicto* možnosti. Izkaže se, da elementarna propozicija izraža neko *de dicto* možnost, samo ko trdi eksistenco nekega možnega stanja stvari, kjer je možnost stanja stvari določena z *de re* možnostmi kombinacij enostavnih predmetov." (str. 24)

(3) Russell motri predmete kot aktualne predmete človeškega izkustva [*sense data*], jih Wittgenstein motri kot temeljne sestavine kateregakoli možnega sveta. "Wittgenstein ne sprejema Russellove omejitve metafizike na raziskovanje aktualnega sveta in njegove vsebine, ampak dopušča, da preučuje širši obseg vseh možnih svetov in njihovih vsebin." (str. 25)

Razlika med njima se izkaže predvsem v razumevanju tega, ali se z jezikom lahko nanašamo na predmete, ki dejansko ne obstajajo. Russell razume stavke o neobstoječem kot nesmiselne, Wittgenstein pa – kot posibilist, ki dopušča govor o možnih stvareh, ki niso aktualne – pravi, da "stavek, v katerem je govor o

nekem kompleksu, ne bo nesmiseln, če kompleks ne eksistira, ampak enostavno neresničen." (*TLP* 3.24) Aktualistični pogled se, kakor pravi Bradley, "manifestira se v splošno ortodoksni interpretaciji logičnega simbolizma, posebno eksistencialnega kvantifikatorja ($\exists x$), ki nam jo je zapustil Russell; interpretaciji, ki smatra vse trditve o tem, kar obstaja, kot trditve o tem, kar obstaja aktualno." (str. 28) V nasprotju s takšnim razumevnjem se lahko eksistencialni kvantifikator *Traktata* – tudi če je stavek, v katerem je uporabljen, neresničen – lahko nanaša tudi na predmete, ki niso aktualni.

Wittgensteinov posibilizem prve, druge in tretje stopnje

Drugo poglavje svoje knjige nameni Bradley temu, da pokaže, da je Wittgenstein ne samo posibilist, ki je prepričan v stvari, ki so samo možne, ampak da je celo, da se tako izrazim, *posibilist najhujše sorte*. Z drugimi besedami: Wittgenstein je posibilist tretje stopnje. Meja možnosti, preko katerih ne gre posibilizem nobene vrste, pa je po Bradleyu, ki v takšnem mnenju ni osamljen, tisto, kar je (logično) nemogoče – *protislovje*.

Na strani 29 Bradley posibilizem stopnjuje na sledeči način:

(1) Obstajajo nekatera *stanja stvari*, ki so – čeprav so predmeti, ki se nahajajo v njih, aktualni – *možna*, ne pa aktualna. Bradleyev primer: "Alvin Platinga je prvi plezalec, ki je osvojil Mt. Everest."

(2) Obstajajo nekateri *kompleksni predmeti*, ki so – čeprav so najenostavnejši predmeti, ki sestavljajo te kompleksne predmete, aktualni – *možni*, a neaktualni. Bradleyeva primera: "dodatna" oseba ali "dodaten" planet v našem osončju.

(3) Obstajajo nekateri *enostavni predmeti*, ki so, čeprav so *možni*, neaktualni. Bradleyev primer: "dodatni" kvarki ali karkoli drugega, če sploh kaj, za kar bi izkazalo kot v temelju enostavno.

Posibilist prve stopnje bi trdil (1), posibilist druge stopnje (1) in (2), posibilist tretje stopnje pa (1), (2) in (3).

Bradley razloži, da govor o možnem ni tako skrivnosten, kakor na prvi pogled izgleda, saj se tudi v vsakodnevnem življenju nanašamo na situacije, ki ne obstajajo, pa bi lahko, posebno takrat, ko moramo izbirati med tem, da delujemo tako ali drugače. Pri tem razmišljamo o možnih posledicah, ki jih prinaša naša izbira. "O čemer razmišljamo pri tem," pravi Bradley, "so različni načini, kako bi svet lahko bil. Vendar je samo en način, kako svet (brezčasno) je. Med različnimi načini, kako bi lahko svet bil, je samo eden med njimi bil, je ali bo dejanski. Vsi ostali so neaktualni." (str. 30)

Prav pogosto protidejstveno razmišljamo o kompleksnih predmetih, ki bi lahko obstajali, pa ne. Bradley omenja otroke, ki bi jih lahko imeli, pa jih nimamo, nove zgradbe, mostove ali avtoceste, ki so bile planirane, toda nikoli zgrajene. Poudari, da načeloma pri našem *imenovanju* takšnih neaktualnih možnosti sploh nimamo težav. V primeru načrtovanih zgradb, mostov in avtocest jih projektanti – da si olajšajo referenco – brez težav "kličejo" z njihovimi imeni. In celo v

primeru neaktualnih oseb je dovolj, da si enostavno predstavljamo okoliščine, pravi Bradley, v katerih bodo te osebe imenovane.[17] Takšno pojmovanje nasprotuje tako imenovani kavzalni oziroma historični teoriji poimenovanja, po kateri so imena običajno podeljena njihovim nosilcem s kakšnim lokucijskim aktov, s čimer je predmet, s katerim smo seznanjeni, "krščen" z imenom. Bradley poudari, da se navedena teorija ne sklada s primeri, ko so imena podeljena v odsotnosti, to je, ko so podeljena predmetom, ki so – v času, ko so poimenovani – poznani samo z opisom. "Paradigmatičen primer podelitve nekega imena v odsotnosti je imenovanje Neptuna, katerega eksistenca je bila samo postulirana kot vzrok za določene motnje (perturbacije) v Uranovi orbiti, ne pa s seznanjenostjo." (str. 31) Navedeno priča proti osnovni postavki vzročne teorije pomena.[18]

Za Bradleya tudi ni *logično* nemogoče, da bi bile temeljne sestavine sveta drugačne, kot dejansko so. Da bi – povedano v žargonu metafizike možnih svetov – obstajal nek svet, katerega temeljne sestavine ne bi bile (deloma ali v celoti) iste, kot sestavine našega sveta. Če predpostavimo *n* enostavnih predmetov, na katere je "napet" naš svet, potem se Bradley (retorično) vpraša: "Ali ni možno, v logičnem smislu, da bi ta svet vseboval *n* + 1 takšnih predmetov? Ali *n* + 2? Ali *n* + 3? Ali ...?" (str. 32) Če na to vprašanje odgovorimo pritrdilno, smo – kot Bradley in kot pokaže za Wittgensteina – privrženci posibilizma tretje stopnje.

Bradley se tukaj nanaša na možno *število* bitnosti, čeprav bi se lahko vprašali tudi po njihovi vrsti: ali lahko v nekem drugem svetu obstaja kakšen predmet, kakršnega (po vrsti) v našem – dejanskem – svetu ni? Čeprav Bradley takšne *možnosti* ne obravnava, pa bi bilo s stališča *Traktata* zelo zanimivo ugotoviti, ali bi bil Wittgensteinov odgovor na to vprašanje pritrdilen. Poglejmo si tezo – za katero se čudim, da ni bolj razvpita – 5.5352 *Traktata*: "Prav tako so hoteli nekateri 'Ni *stvari*' izraziti z '$\sim(\exists x) . x = x$'[19]. Pa celo če bi to bil stavek, – kaj ne bi bil resničen tudi, če bi sicer 'Stvari bile', vendar te ne bi bile identične same s seboj?" Moj tvegan odgovor je: če bi se to dalo izraziti v simbolizmu, potem je to možno. Iz tega sledi, da za Wittgensteina vsaj implicitno – v znanem žargonu –

[17] Bradleyev primer: "Če bi imeli posamezne spermije, ki bi jim dali vzdevke 'a', 'b', 'c' itd., in posamezna jajčeca, ki bi jim dali vzdevke 'u', 'v', 'w', potem bi lahko tvorili gametne pare s tem, da bi dali pomen parom črk: 'a-w', 'a-z' itd. Potem bi lahko ustrezne *otroke*, ki bi lahko nastali iz teh gametnih parov, imenovali – ker bi gametni pari že imeli svoja lastna imena – npr. 'Hamlet', 'Ofelija', 'Romeo', 'Julija' itd. In če bi se potem starša – lastnika spermijev in jajčec – odločila, da bosta imela otroka, ki sta ga poimenovala "Julija", in potem – glede na tehniko, ki to omogoča – ta otrok dejansko odraste, potem bo Julija aktualna oseba, njene alternative (Hamlet, Ofelija ...) pa lahko z gotovostjo štejemo kot neaktualne možne osebe, ki bi bile oblikovane v populaciji aktualnega sveta, če bi se starša odločila za njih." (str. 30)

[18] Bradley na tem mestu ugotavlja, da *zavrnitev* temeljne teze vzročne teorije pomena o "krstu" ni v protislovju z njenima drugima osnovnima tezama: da imena semantično delujejo kot gole oznake (etikete, [*mere labels*]) svojih nosilcev in da se uporaba imena, ki razloči njegovega nosilca, prenaša z enega na drugega uporabnika z neke vrste historično verigo. To, da je nek predmet "krščen" preko nekega opisa brez njegove navzočnosti, ne onemogoča tega, da ga razločimo od drugih predmetov, ne da bi mu pripisali kakršnokoli lastnost, in ne onemogoča tega, da bi se njegova oznaka prenašala "iz roda v rod". Konec koncev je tudi "krst" v prisotnosti predmeta, ki ga hočemo imenovati, izveden z neke vrste "opisom".

[19] V svojem pismu Russellu novembra ali decembra 1913 Wittgenstein zapiše: "Stavek kot, na primer, '$(\exists x) . x = x$', je pravzaprav stavek *fizike*."

svet, v katerem bi stvari ne bile identične same s seboj, ne bi bil nemogoč.[20] In dalje: to ne nasprotuje njegovemu pojmovanju notranjih lastnosti – kar seveda identiteta je –, saj *ni nujno*, da imajo *vsi* predmeti *vse* notranje lastnosti *skupne*.

Če je Wittgenstein "skoraj" *posibilist tretje stopnje*$^{+}$, kakor sem nakazal v prejšnjem odstavku, je seveda tudi posibilist vseh treh ("predhodnih") stopenj.

Da je posibilist prve stopnje, se med drugim kaže v tem, da predmeti tvorijo vsa *možna* stanja stvari.[21] Tako obstoj oziroma neobstoj stanj stvari – glede na katerega Wittgenstein opredeli resničnost oziroma neresničnost (elementarnih) stavkov (*TLP* 4.25[22]) –, po Bradleyu izraža neko eksistenco oziroma neeksistenco v omejenem smislu: "Če je propozicija resnična, ustrezno stanje stvari eksistira (v omejenem smislu). Če je neresnična, ustrezno stanje stvari, čeprav je možno, ne eksistira (v omejenem smislu). Številni odlomki v *Traktatu* bodisi trdijo ali predpostavljajo, da je tako." (str. 32) Čeprav na tem mestu Bradley samo implicitno omenja eksistenco v širšem smislu[23] – ki je v *Traktatu* po mojem mnenju opredeljene znotraj meje smisla (elementarnih) stavkov –, je ta meja možnega[24], ki se je Bradley loteva v tretjem poglavju svoje knjige, ena od bistvenih sestavin metafizike *Traktata*:

> "Empirična realnost je omejena s celotnostjo predmetov. Meja se spet kaže v celotnosti elementarnih stavkov." (*TLP* 5.5561)

Celota danih elementarnih stavkov tako tvori vse *de dicto* možnosti stavkov. Wittgenstein jih izrazi v *TLP* 4.27, ko – potem ko v prvem odstavku opredeli, da je glede na obstoj in neobstoj *n* stanj stvari 2^n možnosti – v drugem pravi: "Možno je, da vse kombinacije stanj stvari obstajajo, druge ne obstajajo." Vsaka kombinacija obstoja in neobstoja *n* stanj stvari – ki jo, na primer, lahko zastopa vrstica v neposredni matrični verifikaciji – tvori možni svet. To je razvidno iz teze 4.26 *Traktata*. Ta namreč pravi, da (kateregakoli) svet opiše navedba resničnih elementarnih stavkov (ostali elementarni stavki so potem *eo ipso* neresnični, vendar smiselni) oziroma – bolj eksplicitno – "svet je popolnoma opisan z navedbo vseh elementarnih stavkov hkrati z navedbo, kateri izmed njih so resnični in kateri neresnični".[25]

---

[20] Najbrž naš svet ni tak, kar najbrž kaže na to, da so si v našem in v kakšnem *njemu podobnem* svetu stvari nujno identične, če že so identične. Morda pa bi bilo v kakšnem svetu (in v *njemu podobnih* svetovih), v katerem so si stvari (nujno) neidentične, neproblematičen tudi simbolizem, v katerem bi (nujno) neidentiteto izrazili, podobno kot je Wittgenstein v *Traktatu* nujno identiteto predmetov izražal z enakostjo znakov za njih. Analogno Kripkejevi argumentaciji se lahko vprašamo, kaj bi bil (v svetu neidentitete) protiprimer tavtologiji $(x)\,(x \neq x \supset ?\, x \neq x)$.

[21] "Če so dani vsi predmeti, so s tem dana tudi vsa možna stanja stvari." (*TLP* 2.0124)

[22] "Če je elementarni stavek resničen, potem stanje stvari obstaja; če je elementarni stavek neresničen, potem stanje stvari ne obstaja." (*TLP* 4.25)

[23] Opredelitvi razmerja med eksistenco v ožjem in širšem smislu je namenjen zaključek drugega poglavja Bradleyeve *Narave vse biti*.

[24] Takšno mejo bi lahko – v nasprotju s formalno, ki jo začrtujeta tavtologija in kontradikcija – imenovali *vsebinska meja možnosti*. In ob predpostavki logične neodvisnosti elementarnih stavkov onkraj meje možnosti ni protislovje, ampak nesmisel.

[25] Ena od zanimivih posledic navedenega je, da bi lahko obstajal svet, kjer je "vse možno" tudi dejansko, pa tudi svet, v katerem dejansko ni ničesar (od možnega) – v prvem bi bili resnični vsi smiselni elementarni stavki, v

Bradley pa najde še nekaj zanimivih odlomkov iz *Dnevnikov*, ki potrjujejo tezo o Wittgensteinovem posibilizmu prve stopnje. Tako Wittgenstein pravi (*NB* 29(5)), da "stavek kaže možnost, da se primeri to in to" in (*NB* 27(2)) da "stavčni znak zagotavlja možnost dejstva, ki ga prikazuje (ne, da se je to dejstvo dejansko zgodilo) – to velja tudi za splošne stavke". Najbolj zanimiva pa se mu zdi (sicer samo enkratna) dnevniška uporaba izraza "možni svet" [*mögliche Welt*], iz česar Bradley potegne sklep, da je Wittgenstein implicitno zavezan leibnizovski metafiziki možnih svetov:

> "Ne more obstajati nek urejen ali neurejen svet, tako da bi kdo lahko rekel, da je naš svet urejen. V vsakem možnem svetu obstaja neka urejenost, čeprav je ta kompliciran, kakor tudi v prostoru ne obstajajo urejene in neurejene porazdelitve točk, ampak je vsaka porazdelitev točk urejena." (*NB* 83 (2))

Na leibnizovsko maniro Wittgensteinove obravnave možnih svetov po Bradleyevem mnenju tako v *Dnevnikih* kot v *Traktatu* (*glej*, na primer, *TLP* 5.123) kaže tudi nastopanje Boga kot ustvarjalca svetov, pa govor o svetovih, ki si jih lahko zamislimo in ki imajo isto formo kot *dejanski* svet (*TLP* 2.022), ter govor o tem, da logika nima opravka s tem, ali je naš svet dejansko tak, v katerem bi veljal aksiom reducibilnosti,[26] čeprav si je tak svet možno zamisliti (*TLP* 6.1233), "odlomek, ki se implicitno obrača na Leibnizev pojem biti-resničen-v-vseh-možnih-svetovih kot kriterij za logično resnico". (str. 33) Tako mladi "Wittgenstein razloži, da je samo eden od zamišljenih svetov realni svet; da je samo eden od svetov, ki bi jih lahko ustvaril bog, tisti, ki ga je dejansko ustvaril. Ta svet je različno opisal kot 'ta svet' (NB 72(18)), 'svet, v katerem živimo' (NB 127), 'moj svet' (5.6), 'naš svet' (6.1233), 'svet' (1-1.11), 'realni svet' (2.022), 'celotna dejanskost' (2.063, 4.12). Vsi drugi možni svetovi so ne-aktualni." (str. 33)

Ko Wittgenstein govori o svetu, ki si ga lahko zamislimo, govori hkrati tudi o možnem svetu, in Bradley na straneh 35-36 pokaže, da je za Wittgensteina "kar lahko mislimo = kar si lahko zamislimo = kar je lahko preslikano = kar je lahko izraženo s propozicijo s smislom = možno = logično možno". Bradley se kar utrudi z dokazovanjem, da ti enačaji veljajo, in Wittgensteinu položi v usta, "(a) da je res, da naša moč zamišljanja, na primer, ki jo *dejansko* imamo, nima niti zadostnih niti nujnih pogojev za logično možnost; (b) da vseeno obstajajo možni svetovi, v katerih so te naše moči enakovredne z močmi vsevednega bitja; in (c)

drugem nobeden.

[26] Razpravljanje z Russellovem o njegovem aksiomu reducibilnosti ima zanimiv stranski učinek tudi za razumevanje Wittgensteinovega stališča o pojmu možnosti pa še glede tega, ali bi dopuščal svet, v katerem obstaja samo eno stanje stvari. Takole je zapisal v pismu Russellu novembra ali decembra 1913: "Sedaj pa še o tvojem redukcijskem aksiomu: Predstavljaj si, da živimo v nekem svetu, v katerem ni nič drugega kot $\aleph_0$ stvari in razen tega SAMO *še ena* relacija, ki obstaja med neskončno mnogo teh stvari, in sicer tako, da ne obstaja med vsako stvarjo in vsako drugo, in da nadalje tudi nikoli ne obstaja med končnim številom stvari. Jasno je, da aksiom reducibilnosti v nekem takšnem svetu gotovo *ne* bi obstajal. Jasno pa mi je tudi, da ni stvar logike, da bi odločala o tem, ali je svet, v katerem živimo, tudi dejansko takšen ali ne." V nekem takšnem svetu bi ostajalo samo eno stanje stvari, v katerem bi v *eni in edini* relaciji stali vsi predmeti tega sveta.

da je to, kar si lahko v teh svetovih zamislimo, mislimo, preslikujemo oziroma izrazimo kot takšno, da se primeri, v obsegu dejansko enako s tem, za kar je (logično) možno, da se primeri." (str. 36) Tako je, pravi Bradley, ker je možnost mišljenja, zamišljanja, preslikavanja in izražanja v *Traktatu* mišljena s stališča božjega pogleda in v tem smislu so svetovi, ki si jih lahko zamislimo, zares v pravem smislu možni, torej logično možni svetovi.

Na tem mestu Bradley pokaže temeljno nerazumevanje Wittgensteinove osnovne namere v *Traktatu*. Kajti tudi v našem svetu je *možnost* zamišljanja – seveda pa ta ni nujno naša moč zamišljanja – takšna, da si lahko zamislimo samo to, kar je možno. Misel je namreč v *Traktatu* opredeljena *objektivno* (nepsihološko) kot smiselni stavek. In če se spomnimo, da je stavek stavčni znak v projekcijskem odnosu do sveta, je torej logična forma (= *možnost* strukture) tisto, kar pogojuje tako dejstva (sveta) kot stavke (jezika).

Po drugi strani pa tukaj Bradley ne omeni, da se njegov primer ("Alvin Plantinga je prvi človek, ki je osvojil Mt. Everest.") ne nanaša na (absolutno) enostavne predmete – s stanji stvari, ki jih le-ti tvorijo, je omejena empirična (= naključna) realnost –, ampak na kompleksen predmet, kakršen Plantinga nedvomno je. Ko pa Wittgenstein govori o nahajanju predmetov v stanju stvari, potem gre v tem primeru za nahajanje absolutno enostavnih predmetov v stanjih stvari, ta pa so, če obstajajo, strukturno ekvivalentna *elementarnim dejstvom* (te prikazujejo resnični *elementarni stavki*). Problem, ki tu nastane, je rezultat tega, da v *Traktatu* Wittgenstein eksplicitno ne obravnava razlike med dejstvi in kompleksnimi predmeti.[27] Pri njegovi analizi imena kompleksnih predmetov enostavno *izginejo*. Če tu uporabim primer, ki ga je kot ponazoritev logične analize iz *Traktata* Wittgenstein podal v *Filozofskih raziskavah*, potem je stavek "Metla je v kotu" analiziran v "Palica je v kotu", "Krtača je v kotu" in "Palica je nasajena na krtačo", pri čemer je zadnji stavek tisti, ki popolnoma opiše kompleks, ki ga imenujemo metla, prva dva pa povesta nekaj o njegovih sestavnih delih.[28] V stavkih, ki izražajo natančn(ejš)i smisel prvotnega stavka, ime kompleksa ("metla") ne nastopa več. Tako je to, da je Plantinga prvi, ki je premagal Everest, možno samo posredno: tako da je to možna situacija (položaj stvari), sestavljena iz (možnih) stanj stvari. Ker pa je smisel situacije funkcija smisla stanj stvari – na prav tak način, kot je vsak sestavljeni stavek resničnostna funkcija elementarnih stavkov, iz katerih je "sestavljen" –, je potem tudi možno, da – če obstajajo stanja stvari, ki tvorijo kompleksni predmet – obstaja situacija, v kateri obstajajo stanja stvari, ki tvorijo kompleksni predmet (*eo ipso* seveda ta kompleksni predmet

[27] O tej razliki obstaja majhen fragment iz Wittgensteinovega tako imenovanega vmesnega obdobja. Rokopisni zapis z naslovom "Kompleks in dejstvo" je nastal junija 1931 in je objavljen kot *Dodatek* k njegovim *Filozofskim opazkam*. Samo nekaj najznačilnejših odlomkov: "Kompleks ni enak dejstvu. Kajti o kompleksu pravim, na primer, da se premika iz enega mesta na drugo, ne pa o dejstvu. Da pa se kompleks sedaj nahaja tam, je dejstvo. (...) Roža, hiša, ozvezdje imenujem kompleksi, in sicer iz opek, listov, zvezd itd. Da je to ozvezdje tukaj, lahko vsekakor opišemo s stavkom, v katerem je govor samo o njegovih zvezdah in v katerem beseda 'ozvezdje' ali njegovo ime ne nastopa. Toda to je tudi vse, kar lahko rečemo o odnosu kompleksa in dejstva."

[28] "Vsaka izjava o kompleksih se da razstaviti na izjavo o njihovih sestavnih delih in na tiste stavke, ki komplekse popolnoma opišejo." (*TLP* 2.0201)

obstaja[29]), *in* stanja stvari, v katerih se nahajajo njegovi sestavni deli (*eo ipso* se – ob predpostavki, da obstaja – v položaju stvari, ki ga določajo ta stanja stvari, nahaja kompleksni predmet). Jasno je, da s tem nisem zanikal Bradleyeve trditve o Wittgensteinovem posibilizmu prve stopnje, sem jo pa postavil na – v traktatskem smislu – bolj trdna tla. Da zaključim: aktualni enostavni predmeti se lahko nahajajo v možnih in neaktualnih *stanjih stvari*, aktualni kompleksni predmeti – ki sami po sebi že tvorijo možni položaj stvari (situacijo) – pa se lahko nahajajo v možnih in neaktualnih situacijah (položajih stvari), tako da se v taki situaciji nahajajo njihovi sestavni deli. Kajti: *da* so kompleksni predmeti tako in tako sestavljeni, je v tem primeru dejstvo.

Navedeno pa že kaže na korak k Wittgensteinovemu posibilizmu druge stopnje, ki ga Wittgenstein, kakor navaja Bradley neposredno izkaže v tezi 3.24 *Traktata* s tem, ko pravi, da "stavek, v katerem je govor o nekem kompleksu, ne bo nesmiseln, če kompleks ne eksistira, ampak enostavno neresničen". Če je kompleksni predmet opisan s smiselnimi stavki – stavki, ki prikazujejo možni položaj stvari –, potem je takšnem kompleksni predmet možen, in sicer celo ne glede na to, ali njegovi sestavni deli tudi dejansko obstajajo (v eni od možnih situacij).[30] Sploh pa je – če v kotu dejansko ležita palica in krtača – možno, da bi tam imeli tudi metlo (palico, nasajeno na krtačo). Bradley ne gre tako neposredno na *Traktat*, ampak si "pomaga" s *Filozofskimi raziskavami*, § 39, ki pravi, da ima stavek "Excalibur ima ostro rezilo" smisel tudi takrat, ko je Excalibur razbit, ko torej (komplekni predmet), na katerega se nanaša navedeno ime, ne eksistira. "izgleda," pravi Bradley, "da aktualna eksistenca nekega predmeta v *kateremkoli* času ni nujni pogoj možne eksistence tega predmeta ali da je temu predmetu pripisano neko ime. Navsezadnje je 'Ekxcalibur' (to je, funkcionira kot) neko ime; obstajajo zamisljive okoliščine, v katerih bi bila propozicija 'Excalibur ima ostro rezilo' resnična; in te okoliščine bi bile tiste, v katerih bi Excalibur eksistiral. Kljub temu Excalibur (sedaj) ne eksistira. Torej bi izgledalo, da je Excalibur na prvi pogled primer nekega neaktualnega predmeta, katerega eksistenca v kakršnemkoli neaktualnem stanju stvari zavezuje Wittgensteina k posibilizmu druge stopnje." (str. 37)

Če si lahko v skladu s *Traktatom* zamislimo možne kompleskne predmete, ki ne eksistirajo, "so kje" tudi takšni zgolj možni enostavni predmeti? Bradley seveda pravi, da je to logično možno. Vprašanje torej je, ali so vsi možni svetovi napeti na iste predmete, ali pa bi lahko bil kakšen svet, ki ne vsebuje takšnih predmetov

[29] V *Zapisih o logiki* iz leta 1913 je Wittgenstein zapisal: "Vsak stavek, ki je navidez o kompleksu, se da razstaviti na stavek o njegovih sestavnih delih in stavek, ki kompleks popolnoma opiše; *tj*. stavek, ki je ekvivalenten izjavi, da ta kompleks eksistira." In še: "Vsaka izjava o navideznih kompleksih se da razstaviti na logični produkt o gradnikih in na izjavo o stavku, ki kompleks popolnoma opiše. Kako v posameznem primeru razstavimo stavek, je pomembno vprašanje, vendar za konstrukcijo logike odgovor nanj ni brezpogojno nujen."

[30] Vedeti moramo, da Wittgenstein v *Traktatu* pa tudi kasneje obstoj predmetov vedno veže – sledeč Fregeju iz *Temeljev matematike* – na kontekst stavka. Govor o obstoječem (enostavnem) predmetu je govor o predmetu, ki obstaja kot sestavni del kakšnega (možnega) stanja stvari. Govor o kompleksnem "predmetu" je govor o položaju stvari – situaciji, ki jo tvorimo medsebojno logično neodvisna stanja stvari. Med "deli" (stanji stvari) kompleksa (situacije) ni nobenih notranjih odnosov, so le v "odnosu", da so – takrat pravimo, da kompleks obstaja – hkrati obstoječa.

kot naš? Za Bradleya je očitno, "da aktualni svet vsebuje več predmetov kot kakšen drug; to je, da je kakšen svet *predmetno siromašnejši* glede v primerjavi z aktualnim svetov; ali, če to postavimo obratno, da je aktualni svet *predmetno bogatejši* v primerjavi s kakšnim drugim možnim svetom. Toda ali obstajajo kakšni svetovi, v primerjavi s katerimi je aktualni svet sam predmetno siromašnejši, svetovi, ki so predmetno bogatejši kot aktualni svet?" (str. 40) Po Bradleyevem mnenju Wittgenstein preudarja možnost svetov, ki so v primerjavi z našim svetom predmetno bogatejši. "Toda zamisliti si, da obstajajo takšni svetovi, ni nič drugega kot zamisliti si, da obstajajo svetovi, ki vsebujejo neaktualne možne predmete. S tem, ko si zamišlja takšne svetove, se Wittgenstein soglaša s posibilizmom tretje stopnje." (str. 41)

Bradleyev odgovor je, da je to za Wittgensteina odprto in se pri tem nanaša na že navedeno Wittgensteinovo kritiko aksioma reducibilnosti, sam pa menim, da pa se da o tem kaj reči tudi z logičnega stališča. Rešitev, za katero pa bi bilo potrebno več dela, je po mojem mnenju v razumevanju substance kot forme in vsebine ter predmetov, ki tvorijo substanco sveta in zato ne morejo biti sestavljeni. Bradley se o tem bolj sprašuje kot odgovarja:

> "Standardna interpretacija obravnava 2.022, kot da trdi, da imajo vsi možni svetovi skupne iste *predmete*. Tega pa Wittgenstein ni *rekel*. Kar je dejansko rekel, je samo to, da imajo skupno *formo*. Da bo jasno, v odlomku, ki sledi, nam pove, da predmeti 'utemeljujejo' (2.023) formo vseh možnih svetov oziroma 'določajo' (2.0231) to formo. Toda ti trditvi ne bi imeli smisla, če bi bili predmeti *identični* s svojo formo. Če je Wittgenstein nameraval trditi, da imajo vsi možni svetovi skupne iste predmete, zakaj tega tudi ni povedal – ali rekel, kar je ekvivalentno, da imajo vsi možni svetovi isto 'substanco'?" (str. 45)

Po mojem mnenju vsebino substance tvorijo prav strukture možnih (potencialnih) stanj stvari, ki skupaj s svojo možnostjo strukture (predmeti) tvorijo substanco sveta. Tako lahko določeni predmeti tvorijo (formalno) substanco nekega sveta, čeprav v njem ne obstajajo. To pa je v nasprotju z Bradleyevim razumevanjem logike *Traktata*, kjer je nekako *vse* napeto na predmete. Zato si Bradley zastavi sledečo nalogo:

> "Najprej bom skušal pokazati, da je Wittgensteinova metafizika *atomistična* v toliko, kolikor so vse kompleksne postavke [*items*] njegove ontologije zgrajene iz tistih možnosti [*possibilia*], ki jih imenuje 'enostavni predmeti'. Drugič bom poskušal pokazati, kako je njegov atomizem po značaju esencialističen vtoliko, kolikor ima vsak od njegovih enostavnih predmetov neko notranjo naravo, ki je konstituirana z njegovimi *de re* nujnimi ("esencialnimi") lastnostmi, ki omogočajo predmetu, da vstopa v določene kombinacije in mu onemogočajo, da vstopa v druge. Esencialne lastnosti njegovih atomov priskrbijo načrte za konstrukcijo vseh drugih postavk v njegovi ontologiji: kompleksnih predmetov, kompleksnih lastnosti, kompleksnih relacij, stanj stvari in možnih svetov." (str. 66)

Na bralcu je, da presodi, ali mu to tudi uspe. Ne glede na to, ali se z Bradleyem

strinjamo ali ne, pa je knjiga *Narava vse biti* vredna pozornosti, saj izpostavlja teme, ki so v Wittgensteinovem *Logično filozofskem traktatu* prisotne, vendar še niso bile v celoti, predvsem pa ne natančno eksplicirane. Gre torej za vprašanje – ne toliko o logiki, o kateri *Traktat* govori oziroma jo (točneje) kaže, čeprav tudi tu uvidi še niso dokončni – o logiki *Traktata* samega. Samo tako bomo lahko odvrgli lestev, po kateri poskušamo splezati bogve kam (*TLP* 6.54), in Bradleyeva knjiga nam lahko – kljub nekaterim stranpotem – olajša pot.